
Marcos Bagno (1997), *A Língua de Eulália. Novela Sociolingüística*, São Paulo, Editora Contexto.

Marcos Bagno (1999), *Preconceito lingüístico. O que é, como se faz*, São Paulo, Loyola.

As dúas obras do sociolingüista e profesor do Departamento de Lingüística da Universidade de Basíla, Marcos Bagno, que escollemos gardan unha forte relación entre si e unha serie de semellanzas cos preconceptos e tópicos que sobre o galego actúan freando o seu uso, algo que as fai especialmente atractivas para o público do noso país, que pode ver reflectidas en moitas destas consideracións algunhas das dificultades contra as que o noso idioma tivo e ten de combater. Velaí, por exemplo, a necesidade de elevar o grao da propia autoestima lingüística, impóndonos como falantes competentes na nosa lingua ou a posibilidade de todas as variedades lingüísticas serviren de vehículo de expresión para calquera tipo de mensaxe ou discurso se nelas se realizar o mesmo investimento que acompaña a norma padrón das linguas normalizadas consideradas referentes de cultura. Estes dous textos presentan, do noso punto de vista, un indubitábel interese para aquelas persoas preocupadas pola(s) lingua(s) no noso país, que obterán tras a súa lectura, para alén dun coñecemento máis profundo da realidade lingüística brasileira, un suxestivo contraste con moitos dos prexuízos derivados do conflito lingüístico galego e unha aproveitábel reflexión sobre o ensino da lingua propia, en grande medida e por diferentes causas, tamén unha “lingua estranxeira” para moitas alumnas e moitos alumnos.

Permitásenos, antes de afondarmos na descrición destes dous textos, recomendar tamén outras obras máis recentes do autor en que continúa a súa loita particular contra a exclusión lingüística e social das persoas máis desfavorecidas centrándose no ensino como sistema ideolóxico de dominación e de transmisión de valores e crenzas marxinatoras da grande maioría da poboación. Referímonos a *Dramática da língua portuguesa: tradição gramatical, mídia & exclusão social* do ano 2000, *Português ou Brasileiro? (Um convite à pesquisa)* do ano 2001 ou a traballos como a organización do volume *Lingüística da Norma* publicado no 2002. En todos eles, e como unha máxima que percorre toda a súa obra, aparece a idea da necesidade de non cedermos todo o espazo sobre a reflexión lingüística aos especialistas, aos filólogos, unha tese acompañada da pretensión de examinar desde perspectivas diferentes á tradicional a realidade e, sobre todo de a non construír ficticia e verticalmente:

O exame do concepto de norma, mesmo quando seguido do adxectivo lingüística, transpõe os límites dos domínios das ciencias da linguagen, obrigando à sempre inevitável e salutar intersección com outros campos de coñecemento, como a filosofía, a sociología, a antropología, a pedagogía, a historia, para citar apenas os máis evidentes. Esta coletânea, me parece, mostra isso muito bem, sobretudo quando dela participan, além de uma maioria de lingüistas, pesquisadores das ciencias sociais e das ciencias da educación.

Este libro (...) pretende ser uma contribuição para que o debate sobre uma ampla agenda de temas importantes –a variação e mudança lingüísticas, o ensino de língua nas escolas, a formação dos professores de portugueses, o lugar do ensino da gramática, as políticas de letramento e tantos outros– se faça de modo mais claro e com critérios científicos mais coerentes do que os argumentos nitidamente preconceituosos e de perfil marcadamente autoritário que, nos últimos tempos, têm emergido no panorama cultural brasileiro, sobretudo nos meios de comunicação (“Primeiras palavras”, *Lingüística da Norma*, p. 10).

Na primeira das obras (*A Língua de Eulália. Novela Sociolingüística*) o sociolingüista brasileiro preséntanos o percurso educativo extraacadémico de tres estudantes moi novas que pasan de criticar a lingua de Eulalia, unha amiga e antiga empregada de Irene, profesora de lingüística na universidade e tía dunha das raparigas, a recibiren leccións sobre o seu falar ampliando o seu coñecemento “escolar” e librándose dos preconceitos derivados en grande medida dos seus estudos.

A explicación do título da novela deita luz sobre as súas pretensións, pois do que se trata é de describir as características xerais do portugués non padrón falado no Brasil a partir do seu emprego por unha utente dunha das súas variedades, a Eulalia (“a que fala bonito”, “a que fala ben”) procurando eliminar toda a carga prexuízosa e de sinalar a lóxica da súa lingua descrita como máis unha variante sistemática, coherente e funcional. Todo isto é analizado desde a perspectiva de valorar non só o modelo lingüístico das persoas usuarias desta variedade, senón, e fundamentalmente, de aumentar a súa autoestima diminuindo a fronteira abismal entre o coñecemento intelectual e a sabedoría popular, algo que, levado ao mundo do ensino debería polo menos reducir a distancia existente entre o padrón lingüístico e o uso real da lingua por parte dos falantes cultos, abrindo asemade un espazo para outras variedades lingüísticas.

Igual que o título e o nome da principal protagonista (practicamente ausente ou secundarizada no texto, o que resta certa credibilidade ás ousadas propostas democráticas do autor ao non existir coherencia entre praxe e teoría) non son circunstanciais, tampouco parece selo a escolla de personaxes femininas, tanto por representaren a abundancia do sexo feminino na profesión educativa como por exemplificaren o feito de se deixaren levar as mulleres máis facilmente do que os varóns

polos prexuízos, ao seren educadas e asimilaren con maior facilidade a necesidade de se achegaren á norma, a todo aquilo considerado como o correcto e o mellor valorado. Mais existe tamén unha reivindicación implícita ao ceder a palabra para crear o seu propio discurso ás mulleres que, igual que os escravos negros ou os grupos étnicos e estratos sociais desprestixiados, conformaron unha maioría da poboación brasileira silenciada e oprimida fronte a un pequeno colectivo esencialmente masculino, branco e oligárquico. O combate contra a crenza de estarmos perante unha “língua errada” en que non se respectan as normas ditas pola gramática acompáñase, pois, dun continuo acrecentamento de nocións ideolóxicas con que se quere establecer a relación entre a discriminación lingüística e a social e política.

A obra ofrece varios atractivos: en primeiro lugar, e para alén de se dotar dun molde ficcional, preséntase en forma de diálogo, utilizando un modelo pedagóxico moi acaído para persoas non especializadas non tema, pois, como afirma o autor “*todo professor é professor de língua*, já que ele se serve da língua como meio de transmissão dos conteúdos que lhe cabe ensinar” (p. 29); en segundo lugar, dános a posibilidade de nos achegar a través das súas páxinas a unha pequena historia do portugués, ao explicar moitos dos fenómenos existentes nas variedades non padronizadas recorrendo á lingua utilizada noutras etapas e incluíndo en ocasións a comparación cos resultados de certas palabras noutros idiomas románicos; en terceiro lugar, e este é o principal aspecto que queremos salientar, ofrece interesantes exemplos de preconceitos e falsas consideracións sobre a lingua, centrando a existencia de mitos e prexuízos na discriminación de grande parte da poboación, deixando como mensaxe central do seu discurso o necesario recoñecemento de ser a lingua, fundamentalmente, variación:

Na verdade, se quisermos ser exatas e precisas na hora de dar nome a uma língua, teríamos de dizer, por exemplo, falando da Vera: “Esta é a língua portuguesa, falada no Brasil, em 2001, na região Sudeste, no estado e na cidade de São Paulo, por uma mulher branca, de 21 anos, de classe média, professora primária, cursando universidade” etc. Ou seja, teríamos de levar em conta todos os elementos –chamados *variáveis*– que compõem uma *variedade* (p. 20).

O libro divídese en 19 pequenos capítulos que, baixo o fío condutor das clases sobre o portugués non padrón aprendido a través da lingua de Eulália, representan unha serie de temas relacionados coa variación lingüística e a aprendizaxe do portugués no Brasil. Para alén destes apartados, un capítulo introdutor (“A chegada”) e outro final (“A partida”) danlle aparencia de novela a estes apuntamentos dialogados que, xa na derradeira parte da obra e como un apéndice final (“Mais duas palavrinhas e sugestões de leitura”), descubren o seu obxectivo didáctico e o seu destinatario principal nun alumnado cunha certa especialización, mesmo indicando unha serie de recomendacións bibliográficas comentadas.

Preconceito lingüístico. O que é, como se faz combate a confusión entre lingua e gramática normativa debullando nun primeiro apartado titulado “A mitología do preconceito lingüístico” cada un dos grandes mitos en que se alicerza a discriminación e marxinação lingüística, sempre relacionando esta situación coa colonización e exclusión social das persoas que non falan a lingua do poder, ou, dito doutra maneira, fuxindo de abstraccións que fagan da lingua un obxecto de estudo independente do seu contexto social, cultural e político:

Existe um mito ingênuo de que a linguagem humana tem a finalidade de “comunicar”, de “transmitir idéias” –mito que as modernas correntes da lingüística vêm tratando de demolir, provando que a linguagem é muitas vezes um poderoso instrumento de *ocultação da verdade*, de *manipulação do outro*, de *controle*, de *intimidação*, de *opressão*, de *emudecimento*. Ao lado dele, também existe o mito de que a escrita tem o objetivo de “difundir as idéias”. No entanto, uma simples investigação histórica mostra que, em muitos casos, a escrita funcionou, e ainda funciona, com a finalidade oposta: ocultar o saber, reservá-lo a uns poucos para garantir o poder àqueles que a ela têm acesso (p- 133).

A enumeración dos mitos tratados polo autor, con abondosa exemplificación, serve para observar as semellanzas con moitos dos tópicos que xurdiron no proceso de recuperación da nosa lingua como idioma de cultura, cuxa pegada aínda se deixa notar hoxe entre certos sectores da cidadanía galega. Se o primeiro deles (“A lingua portuguesa falada no Brasil apresenta uma unidade surpreendente”) se afasta ou mesmo contradi as ideas sobre o galego, habitualmente descrito como un idioma excesivamente fragmentado pola carencia dunha norma culta de referencia, no resto dos casos, con lixeiras adaptacións contextuais, observamos os mesmos prexuízos existentes nalgún momento da historia máis recente da lingua galega:

Mito nº 2: “Brasileiro não sabe português. Só em Portugal se fala bem português”.

Mito nº 3: “Português é muito difícil”.

Mito nº 4: “As pessoas sem instrução falam tudo errado”.

Mito nº 5: “O lugar onde melhor se fala português no Brasil é o Maranhão”.

Mito nº 6: “O certo é falar assim porque se escreve assim”.

Mito nº 7: “É preciso saber gramática para falar e escrever bem”.

Mito nº 8: “O domínio da norma culta é um instrumento de ascensão social”.

Na segunda parte da obra, “O círculo vicioso do preconceito lingüístico”, introducímonos naqueles elementos que transmitiron e continúan a perpetuar as crenzas a respecto dos mitos anteriormente descritos. Eis agora a “Santíssima Trindade” do preconceito lingüístico: a gramática tradicional, os métodos tradicionais de ensino e os libros didácticos.

Após unha exemplificación dos erros e falsos valores ensinados nas escolas e difundidos nos medios de comunicación a través do que o autor denomina como “comandos paragramaticais”, ou instrumentos de reiteración e perpetuación dos falsos mitos sobre a lingua, o autor centra xa a terceira parte da obra na súa propia proposta de combate contra os preconceitos. Coa “deconstrución do preconceito lingüístico”, e tras un primeiro exercicio de recoñecemento do problema (velai outra idea chave: a necesidade de facermos visíbel e sermos conscientes da doenza para a podemos cortar) Bagno insiste na mudanza de actitudes como paso previo a calquera solución. A partir de aquí todo resulta máis doado: o profesorado debe (in)formarse, facer unha crítica activa da súa posta en práctica na aula e asumir que a ciencia da linguaxe evolúe, para, nunha especie de decálogo final, recoller as DEZ-CISÕES (p. 142-145) para un ensino da lingua non (ou menos) preconceituoso. Seguindo a súa simboloxía relixiosa, estas dez cuestións poderían resumirse en dúas: recoñecer as persoas usuarias dunha lingua como competentes nesa lingua sen confundir erro lingüístico con erro ortográfico e observar a lingua como un organismo en constante evolución.

O último capítulo do libro ten un carácter máis circunstancial ao se ligar coas polémicas aparecidas na prensa entre partidarios e combatentes do ensino da Gramática tradicional. A defensa das posturas do autor pretende evidenciar que as xustificacións dalgunhas autoridades ao recriminaren estes posicionamentos modernos está baseada na perda duns valores que sustentaban, en parte, os seus privilexios.

A compatibilidade do presuposto da variación como fundamental para a descrición lingüística coa afirmación de termos galegos e galegas a sorte de contar cunha importante proxección e comunicación co mundo lusófono, negada por Dasilva (2003: 124), aparece en certas indicacións que poderían considerarse marxinais, pois, evidentemente, non son o centro da obra, cuxo eixe descansa sobre a necesidade de mudar o sistema de ensino da lingua no Brasil, adecuándose ao contexto en que este se insire. Xustamente estamos a falar da adecuación e a aceptabilidade que no apartado 5 do capítulo 3º (“Então vale tudo?”) se recolle de maneira maxistral:

Uma das principais tarefas do professor de língua é conscientizar seu aluno de que a língua é como um grande guarda-roupa, onde é possível encontrar todo tipo de vestimenta. Ninguém vai só de maiô fazer compras num shopping-center, nem vai entrar na praia, num dia de sol quente, usando terno de lã, chapéu de feltro e luvas... (p. 130).

Mais tamén na novela de aprendizaxe *A língua de Eulália*, onde as tres transformadas estudantes voltan ás súas casas completamente diferentes de como chegaron, o autor enfatiza a idea da uniformidade lingüística entre o portugués padrón e o portugués non padrón, insistindo en que as semellanzas entre eles son moito

maiores que as diferenzas, feito que explica a intercomunicación entre un habitante analfabeto das palafitas do Amazonas e un falante escolarizado do Río Grande do Sul. Non existe, pois, contradición entre o recoñecemento da diversidade e da variación lingüística (“Como sempre, tudo vai depender de *quem diz o quê, a quen, como, quando, onde, por quê e visando que efeito...*”, *Preconceito lingüístico*, p. 131) coa aposta por realizar unha política lingüística e cultural de aproximación aos países da lusofonía onde achamos, para alén de resolucións prácticas de grande interese no campo da neoloxía e da terminoloxía, lecturas que poden suplir as nosas carencias e axudarnos a equilibrar a tradicional dependencia da realidade cultural española. Dito con outras palabras, a comunicación coa lusofonía e un maior coñecemento da súa realidade lingüística e cultural son, adecuadamente aproveitadas, instrumentos de grande utilidade para frearmos ou reducirmos os efectos do acelerado proceso de substitución lingüística que está a padecer Galiza.

Goretti Sanmartín Rei
goretti@udc.es

Referencias bibliográficas

- Bagno, M. (2000): *Dramática da língua portuguesa: tradição gramatical, mídia & exclusão social* (São Paulo: Loyola).
- Bagno, M. (2001): *Português ou Brasileiro? (Um convite à pesquisa)* (São Paulo: Parábola).
- Bagno, M. (org.) (2002): *Lingüística da norma* (São Paulo: Loyola).
- Dasilva, X. M. (2003): “O efecto Marcos Bagno na lingua do Brasil”, *Grial*, 160: 123-124.